

הסולם אל האופק

פרשתנו מתחילה בתיאור חלומו הנבואי של יעקב בבית-אל, הרואה "סֵלָם מַצֵּב אֲרָצָה וְרֹאשׁוֹ מֵגִיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מִלְאֲכֵי אֱ-לֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ". הסולם מוביל את המלאכים השמימיים, ומשם מגיע ליעקב הקול ה-אלהי: "הָאֲרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנַנָּה וְלִזְרַעָהּ... וְנִבְרַכְוּ בָךְ כָּל מְשֻׁפָּחֹת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעָהּ... " חזון הסולם המאחד שמיים וארץ העסיק מפרשים רבים, כשכל אחד מהם קרא את הפסוקים מנקודת המבט שלו. לדעתי, יש בסולם ניגוד וקונטרסט למגדל בבל. לא המגדל אלא הסולם הוא הדרך לעלות השמיים. האינטואיציה הזאת עמדה בפני החכמים שציינו ש"סֵלָם בגימטריה סינִי", והיא תדריך אותי בשורות הבאות.

דגם האל"ף

שורות אלו נכתבות רחוק מבית-אל, במונטבידאו, בירת אורוגואי. מונטבידאו קשורה בתודעתי עם זכרו של אדם מופלא שהיה ידוע לנו אז כפרופ' שושני, שהיה למיתוס כבר בחייו. הוא השאיר את רשמיו בכל מקום בו דרך – בקיבוצים הדתיים בארץ, בצרפת בה היה מורו העברי של עמנואל לוינס, ובאורוגואי, בה זכיתי להכירו ואליה נסעתי לשמוע תורתו. ואכן כל פעם שאני פוגש באחד מתלמידיו, ההולכים ומתמעטים, מתחנן אני לפניו שימסור לי משהו מהתורה ששמע מפיו. אחת התורות הללו, ששמעתי בנסיעתי זאת, נוגעת לפרשתנו זאת.

אחד מתלמידיו, ד"ר רפאל גולדנברג, סיפר לי שלמד ממנו את משמעותה של האות אל"ף. אכן, המקובלים הרבו להגות באות הזאת. האל"ף נתפסה על ידם כמעין תרשים סמלי המתאר את מערכת הספירות הקבלית, ומתוך כך את המציאות כולה. הקבלה ראתה את האל"ף כמורכבת משני יו"דים, האחת עליונה – השמיים, והשנייה תחתונה והפוכה, הארץ. היו"דים מתחברים לקו האלכסוני, מעין וי", הרקיע, המבדיל ביניהן. הדגם הזה היווה בסיס לדרשתו של פרופ' שושני. היו"ד התחתונה מייצגת, לדבריו את העולם הטבעי. היו"ד העליונה – את העולם הרוחני. האדם יכול להיות שקוע ביו"ד התחתונה, בעולם הזה, באינטרסים הכלכליים ובסיפוק ההנאות הגופניות. השתקעות זאת באה לידי ביטוי פילוסופי במטריאליזם, החומרנות הגורסת שהעולם כולו אינו אלא חומר הפועל לפי חוקי הטבע, ותו לא. גישות אחרות נקטו בדרך ההפוכה. וראו את חזות הכל ביו"ד העליונה, ברוחניות המוחלטת, בנזירות, בדחיית הגוף ובניכור מהעולם הזה. שתי העמדות גם יחד, מסוכנות ואנטי-אנושיות הן, וההיסטוריה הוכיחה זאת שוב ושוב. קליגולה ונירון קיסרי רומי, הם דוגמה בולטת להשתקעות ביו"ד התחתונה. ואם להשתמש בדוגמתו של שושני, העיוות שבאחיזה ביו"ד העליונה לבדה, מיוצגת ללא ספק על ידי אותם שמכרו חלקים בעולם הבא, אך את התמורה, דמי המכירה, דרשו תמיד לקבל בעולם הזה. הפתרון מצוי בייחוד הרמוני של שני היו"דים. הקו האלכסוני הופך מתוך כך, לסולם יעקב, המאחד שמיים וארץ. בסולם הזה בו עולים

ויורדים המלאכים, חייבים להשתמש בני האדם, כדי לעלות ולרדת ומתוך כך לחבר בין שני העולמות.

מה היא הו"ו שבין היו"דים, קו החיבור בין שמיים וארץ? לפי פרופ' שושני זהו קו האופק, קו אליו אנו חייבים ללכת. אמנם כן, כל כמה שנתקדם, תמיד יעמוד בפנינו אופק חדש. זאת משימה אינסופית, אנו הולכים בדרך, אך לא ניתן להשלים אותה אף פעם. הו"ו מתבטאת אכן ב'...' שלוש נקודות שתלוונה אותנו תמיד, המורות לנו שעלינו להמשיך ולהשלים את תהליך התיקון. החיבור, העלייה והירידה בסולם, כמו כל פעולה מוסרית, היא משימה מתמדת ואינסופית.

אך נחזור ונעיין באל"ף בעקבות המודל של מורי. היו"ד התחתונה מאיימת להנתק מהו"ו. נראה לי שזה האיום שהמקובלים כינו: 'קיצוץ בנטיעות'. איום זה מתבטא במישור הפילוסופי, כפי שאמרנו לעיל, בחומרנות, המרוקנת את העולם מא-להים ואת האדם מנפשו. כדי לתאר את נפש האדם השתמשה פעם החומרנות בדגם המנגנונים המיכניים, מכונות הקיטור ומכונות החשמל. היום יש בידיה דגם מוצלח יותר, המחשב, שכנגד רצונו, כך אני מאמין, גויס לשם קיצוץ הנטיעות. הנפש אינה אלא תוצאת פעילותו של המוח. בעקבות כך נאמר שאילו היינו יכולים לבנות מחשב-על שיהווה מודל נאות של מוח האדם היינו יכולים לנבא כל מה שיקרה אתו. לפנינו נוסח חדש לאמרתו של לַפְּלַס (Laplace) הקובעת שאילו היו נותנים לי את מיקומם ומהירותם של המולקולות בראשית התפתחות העולם, היינו יכולים לכתוב מראש את ההיסטוריה העולמית. הבעיות הן רק טכניות. כבמשחק גולות או בשולחן ביליארד, שליט בעולם דטרמיניזם ללא עוררים, (הגורס? טוען? קובע? ש) אין חרות כלל, ההתנהגות האנושית קבועה מראש. אין העתיד יכול להשתחרר מכבלי העבר בהם הוא אסור.

סבור אני שאין אנו יכולים לקבל היום טענות אלו, וזאת בגלל סיבות רבות, שהלכו ונחשפו לפנינו במאה השנים האחרונות. היטיב להסביר את חולשת הגישה הזאת הפילוסוף קרל פופר. נניח שכל פעולותיו של האדם הם תוצאה הכרחית של המצב הראשוני של המולקולות, או ההפרשות ההורמונליות, או יחס ההורים אליו כשינק משדי אמו או הפנים את הלכות הניקיון. האם זה נכון לגבי הסימפוניות של בהטובן והקונצרטים של מוצרט? האמנם הם תוצאה של סידור המולקולות ומהירותן? האם משפט פיתגורס ותורת המספרים האינסופיים הם פרי פעילותן של ההורמונים? אולי ניתוח הטראומות וההורמונים יאפשר לנבא מי יהיה מוסיקאי ומי מתמטיקאי, אבל לא את תוכן הדברים שהם יוצרים. היצירות האנושיות הגדולות אינן המצאות, אלא תוצאה של "כאילו" ביקור בעולמות הרוחניים, ביו"ד העליונה של האל"ף. שם מצוי היה משפט פיתגורס אלפיים שנה לפני בריאת העולם. משם הקביעה המוסיקה שמוצרט שמע. שם מצויים הערכים המוסריים, וחידושי תורה שעתידיים להתחדש על ידי כל תלמיד וותיק. שכחת היו"ד העליונה לא תיתן לנו להבין את המציאות הממשית המקיפה אותנו. אם האדם הוא מחשב, הוא מחשב אשר יכול לפתוח מאגרים מופלאים ובעזרתם לפעול כדי לשנות את המציאות שמסביבו ואף את התוכנות על פיהם הוא כאילו מוכרח לפעול. אך האדם אינו מחשב. היטיב לבטא זאת ישעיהו ליבוביץ', שנוהג היה להצליף בשוט לשונו לא רק פשיסטים

ופטישיסטים אלא גם מדענים שצרפו למחקריהם היקרים פילוסופיה זולה: מעבר למוח יש בעל המוח, ולו רשות היחיד אליה אי אפשר להגיע מבחוץ. במציאות המורכבת הזאת, נולדת החרות האנושית.

החרות היא אכן משימה אינדיבידואלית. סיפר לי תלמיד אחר של פרופ' שושני, אריה זקהיים, שמורנו היה נוהג לומר שעלינו לחפש את המקומות במקרא בהם מוגדרים המושגים עליהם מושתתת החכמה. לדבריו מושג החרות מוגדר בפרק הראשון של ספר תהילים: "אֲשֶׁרִי הָאֵלֹהִים אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בְּעֶצְתָּהּ רְשָׁעִים...". הפרק יוצר קונטרסט בין הצדיק לרשע. הצדיק הוא "כִּיעָץ שְׁתוּל עַל פִּלְגֵי מַיִם". סמל זה של הצדיק, העץ על שורשיו העמוקים, הוא לכאורה הביטוי הקשה ביותר של השעבוד למקום, לתורה בה הוא הוגה. הרשעים, לעומת זאת, בני חורים הם לנוע הנה והנה. והנה עם בוא רוח חזקה האשליה נעלמת. "הָרְשָׁעִים" מתגלים "כַּמֶּץ אֲשֶׁר תִּדְפְּנוּ רוּחַ", בעוד שהעץ על שורשיו העמוקים עומד איתן בפני הסערה. החרות האמיתית, מצויה באפשרות לעמוד בפני הסערות, בפני סופות הטבע האנושי ולחץ התוכנות שמקורן ברוחות החברה והתרבות. זהו המאבק בין השבשבת למצפן. כאן נעוצה החרות מהשעבוד ליו"ד התחתונה והאפשרות לחבר את שתי היו"דים בקו האופק הנצחי.